

Lwów i mapa modernistycznej Europy Środkowo-Wschodniej*

Z perspektywy historii architektury Lwów wciąż pozostaje stolicą Galicji i ten okres w dziejach miasta, kiedy tak rzeczywiście było, jest od wielu lat najczęściej badany i analizowany. Gród nad Pełtwią leży na wschodnich peryferiach dawnych Austro-Węgier, a o jego specyfice decydują historyzm, eklektyzm o wiedeńskim rodowodzie, secesja i – zapowiadające już modernizm – eksperymentalne wielkomięskie realizacje powstałe tuż przed wybuchem I wojny światowej. Kolejny etap rozwoju Lwowa – z czasów II Rzeczypospolitej – pozostaje jednak szerzej nieznanym i niedocenianym, mimo że to wtedy nastąpiła zasadnicza modernizacja architektury i urbanistyki miasta, a wyznaczone kierunki rozwoju terytorialnego kontynuowano przez dziesięciolecia, także po zmianie granic w 1945 roku. Tej rozległej transformacji nie przeszkodziła nawet utrata statusu stołecznego z czasów habsburskich. W ciągu niespełna dwóch międzywojennych dekad – w wyniku rozbudowy i poszerzenia granic – liczba ludności Lwowa wzrosła o jedną trzecią, dzięki temu miasto, liczące w 1939 roku około 330 tysięcy mieszkańców, było trzecim co do wielkości ośrodkiem miejskim II Rzeczypospolitej¹.

Analizując historię modernistycznej architektury Lwowa, sytuujemy więc miasto na zupełnie innej mapie, którą można nakreślić, odnosząc się zarówno do granic politycznych wytyczonych po I wojnie światowej, jak i do procesów cywilizacyjnych, które wówczas się rozpoczęły. Warto dodać, że współtwórcą takich map był pochodzący ze Lwowa Eugeniusz Romer, kartograf i geograf, którego mapy wykorzystywano w Wersalu podczas rozmów na temat nowego kształtu Europy i granic odrodzonego państwa polskiego na Zachodzie. Brał również udział w organizowaniu plebiscytów na Śląsku, Warmii i Mazurach oraz w pracach nad traktatem ryskim w 1921 roku. Wnioski Romera miały także duży wpływ na ostateczny przebieg wschodniej granicy II Rzeczypospolitej, potwierdzając przynależność do niej Lwowa.

Eugeniusz Romer – wszechstronnie wykształcony i mający doświadczenie zdobywane w Europie, Ameryce Północnej i Azji – nie traktował geografii wyłącznie jako nauki przyrodniczej, ale doceniał jej aspekty społeczne. Jego badania nad ziemiami wchodzącymi w skład przedrozbiorowej Rzeczypospolitej miały podkreślić ich organiczną jedność, aby dowieść, że Polska istnieje bez względu na aktualne realia czy decyzje polityczne, a zajmowane przez nią terytorium stanowi geograficzną całość. Jednocześnie dodawał, że punktem odniesienia nie jest dla niego tylko część tych ziem zamieszkała przez Polaków, ale są nimi również ziemie wszystkich narodów z dawnego terytorium Rzeczypospolitej. Doceniając ich odrębność, Eugeniusz Romer uznawał, że geografia tak silnie je łączy, że „muszą się znaleźć środki na zgodne [ich] współżycie”².

Tezy lwowskiego kartografa o przynależności Lwowa do Polski musiały się zderzyć z tezami współczesnego mu geografa, związanego także ze Lwowem Ukraińca Stepana Rudnyckiego, głoszącego poglądy o społecznej roli geografii. W publikacjach podkreślał on istnienie historycznie rozległego terytorium Ukrainy, które utożsamiał z obszarami zamieszkanymi przez etnicznych Ukraińców, od rzeki Poprad po Morze Czarne i południową Rosję. Jego koncepcje, podobnie jak teorie Eugeniusza Romera, miały stanowić podstawę starań o powstanie niepodległego państwa ukraińskiego, ale w oczywisty sposób wchodziły w konflikt z odradzającą się Polską, o czym Stepan Rudnycki zresztą pisał³.

We Lwowie tuż po I wojnie światowej kwestie nowych map i nowych granic były zatem bardzo złożone, prowadząc bezpośrednio do polsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego. Ta wojna o Lwów i pomnik jej zwycięzców – Cmentarz Orląt Lwowskich – ukształtowała na nowo tożsamość miasta, które 22 listopada 1920 roku Józef Piłsudski odznaczył Krzyżem Kawalerskim Orderu Virtuti Militari. W II Rzeczypospolitej to Lwów stał się

* Przedr. z: *Lwów: miasto, architektura, modernizm*, red. B. Cherkes, A. Szczerski, Wrocław 2016, s. 7–21.

¹ Por. „Lwów w Cyfrach. Miesięcznik statystyczny” – czasopismo wydawane w latach 1906–1939 przez Miejskie Biuro Statystyczne we Lwowie.

² E. Romer, *Polska. Ziemia i państwo*, Kraków 1917, s. 74.

³ K. Harasimiuk, *Z historii koncepcji geopolitycznych dotyczących Europy Środkowej*, „Annales UMCS”, sec. B, vol. 57, 2002, s. 21–37.

symbolem walki o granice niepodległego państwa i wierności Polsce, w jego herbie umieszczono dewizę *Semper Fidelis*, a prochy jednego z bezimiennych Orląt złożono w 1925 roku w Grobie Nieznanego Żołnierza w Warszawie.

Lwów, znajdujący się na terenie odrodzonego państwa polskiego, bardzo szybko potrafił wykorzystać nowe realia. Mimo iż wszyscy jego mieszkańcy – Polacy, Żydzi i Ukraińcy – pamiętali o niedawnej wojnie domowej, miasto nie stało się miejscem radykalnych konfliktów na tle narodowościowym i etnicznym. Aby docenić międzywojenny Lwów, należy umieścić go jednak nie tylko w granicach II Rzeczypospolitej, ale także na mapie kształtującej się po I wojnie światowej nowej Europy Środkowo-Wschodniej, obejmującej utworzone wówczas niepodległe państwa – od Estonii po Jugosławię. Rok 1918 oznaczał powstanie nowej, nieznanej dotąd w tej części Europy rzeczywistości politycznej i wynikających z niej nowych możliwości prowadzenia zakrojonych na wielką skalę reform. Tereny uznawane dotychczas za prowincje europejskich imperiów – często postrzegane jako symbole zacofania, czego przykładem była austriacka Galicja ze Lwowem – bardzo szybko stały się miejscem realizacji śmiałych projektów modernizacyjnych, natomiast nowe państwa konsekwentnie opowiedziały się po stronie nowoczesności. Wpisanie Lwowa w taką mapę modernizacji pozwala docenić osiągnięcia miasta w okresie jego przynależności do II Rzeczypospolitej, przede wszystkim jednak zobaczyć modernistyczny Lwów jako fragment większego procesu awansu cywilizacyjnego Europy Środkowo-Wschodniej między I i II wojną światową.

Świadectwem procesów modernizacyjnych pozostały przede wszystkim lwowska architektura i urbanistyka. Analizując ich historię, można dostrzec wiele procesów porównywalnych nie tylko z tym, co działo się w architekturze polskiej, ale także – szerzej – z tym, co następowało w całym regionie środkowoeuropejskim. W latach 20. XX wieku równolegle występują nawiązania do reprezentacyjnego klasycyzmu i tendencji bliskich *art déco*, ale już na przełomie lat 20. i 30. coraz wyraźniej zaczynają dominować formy modernistyczne. Zmienia się także sposób postrzegania miasta, dochodzi bowiem nie tylko do jego terytorialnego rozwoju, lecz również do zmian w dziedzinach, które moderniści szczególnie doceniali – komunikacji, higieny, warunków mieszkaniowych, edukacji i infrastruktury socjalnej.

Historia rozwoju modernistycznego Lwowa może przypominać analogiczne procesy dokonujące się we wszystkich nowych państwach Europy

Środkowo-Wschodniej. Fenomen tego regionalnego modernizmu należy opisać, zestawiając wiele równolegle występujących i wzajemnie na siebie wpływających przemian w życiu politycznym, społecznym i kulturalnym, które ten peryferyjny z perspektywy historii nowoczesności region miały przekształcić tak, aby stał się częścią cywilizacyjnego „centrum”. Stąd kluczowe jest wpisywanie historii poszczególnych miast czy prowincji w szersze procesy modernizacyjne, nie zaś dyskusowanie o nich jako o eksperymentach oderwanych od dokonujących się na przykład reform gospodarczych czy rozwoju kultury popularnej. Doceniając skalę modernizacyjnych przemian, w konsekwencji należy zakwestionować dominujący w literaturze przedmiotu punkt widzenia, jakoby nowoczesność w Europie Środkowo-Wschodniej była zjawiskiem marginalnym, w regionie zaś dominowały hasła tradycjonalistyczne i nacjonalistyczne, niechętnie modernizacji lub co najwyżej gotowe naśladować w latach 30. wzorce modernizacyjne z faszystowskich Włoch. Symptomatyczne mogą być tutaj publikacje Ivana T. Berenda, który twierdzi, że Europa Środkowo-Wschodnia stanowiła ostoję politycznego autorytaryzmu, gdzie propagowano sztukę i architekturę odwołującą się do wartości konserwatywnych⁴. Jednocześnie taka sytuacja inspirowała radykalnych artystów, przede wszystkim lewicowych, do intensyfikacji działań, które wyprzedzały epokę i były manifestacją przyszłych zmian, często o utopijnym charakterze. Dlatego w regionie mogła powstać wartościowa sztuka awangardowa, która jednak – traktowana jako wroga przez dominujące siły polityczne – była skazana na pozostawanie na marginesie, bez realnego wpływu na otaczającą rzeczywistość. Ze względu na słabe wsparcie instytucjonalne i ograniczone możliwości rozwoju, siłą rzeczy punktem odniesienia dla niej musiała być awangarda z „centrów”, przede wszystkim z Niemiec i Związku Radzieckiego.

Tymczasem – patrząc na całą złożoność międzywojennego życia artystycznego w regionie i skalę przemian cywilizacyjnych, jakie przyniosło utworzenie niepodległych państw między Bałtykiem, Morzem Czarnym i Adriatykiem – trudno zgodzić się z tak postawioną tezą. Intensywność modernizacyjnych projektów podejmowanych zarówno przez władze państw, jak i przez inicjatywy spółdzielcze czy indywidualne była tak znaczna, że można uznać Europę Środkowo-Wschodnią

⁴ I. T. Berend, *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley–Los Angeles–London 1998.

za region, w którym przeprowadzono śmiało i co najważniejsze – udane nowoczesne reformy, bynajmniej niesłużące budowaniu totalitaryzmów. Nie oznacza to negowania antymodernizacyjnych i autorytarnych tendencji, które przez całe dwudziestolecie pojawiały się stale i współtworzyły polityczne realia, ale zwrócenie uwagi, że nie były one w stanie zatrzymać procesu modernizacji. Dopiero w tym ujęciu powinniśmy rozpatrywać działalność miejscowych architektów i urbanistów oraz realizowane przez nich projekty modernizacyjne. Należy także podać w wątpliwość tezę o zależności rozwoju miejscowej architektury wyłącznie od wpływów zewnętrznych. To, że działający w regionie twórcy interesowali się osiągnięciami innych modernistów w Europie i – przede wszystkim – w Stanach Zjednoczonych, było oczywiste, ale nie oznaczało ich bezrefleksyjnego naśladownictwa.

Warto wskazać kilka przykładów powstawania modernistycznej „Nowej Europy”, które świadczą o konsekwentnym poszukiwaniu oryginalnych projektów modernizacyjnych. W najbliższym sąsiedztwie Lwowa dokonywała się zakrojona na szeroką skalę transformacja Rusi Zakarpackiej, będącej wówczas częścią Czechosłowacji. Władze nowego państwa doprowadziły do powstania w tym zaniedbanym regionie nowej infrastruktury komunikacyjnej i rozbudowy miast, zwłaszcza głównego ośrodka administracyjnego w Užhorodzie, gdzie powstały między innymi – nowa dzielnica mieszkaniowa i lotnisko. Rozwój modernistycznej architektury w Czechosłowacji był najbardziej dynamiczny wśród krajów regionu. Przede wszystkim w Pradze i Brnie funkcjonowało duże i znakomicie wykształcone środowisko architektów, realizujących tak wybitne projekty, jak osiedle Baba na peryferiach Pragi czy tereny targowe w Brnie. Symboliczny status w historii architektury czechosłowackiej uzyskał pawilon państwowy autorstwa Jaromíra Krejčara, pokazany na wystawie światowej w Paryżu w 1937 roku, gdzie był najbardziej śmiałym przykładem nowoczesnej architektury, kontrastując wyraźnie z totalitarnymi pawilonami Niemiec i Związku Radzieckiego. Specyficznym przykładem modernizacyjnych eksperymentów stała się działalność morawskiej firmy obuwniczej „Bata”, która w ramach oryginalnej polityki socjalnej budowała od połowy lat 20. domy dla robotników projektowane przez modernistów, takich jak Vladimír Karfík i František Lydie Gahura. W ten sposób zapewniano pracownikom nowoczesne warunki życia, jednocześnie zaś kształtowano korporacyjne związki w ramach

kapitalistycznego przedsiębiorstwa. Pod koniec lat 30. firma „Bata” zajmowała się już nie tylko butami, ale także między innymi produkcją filmów pełnometrażowych i samolotów, a chętnych robotników uczono pilotażu, aby mogli samodzielnie podróżować samolotami jako agenci handlowi firmy. O tym, że kierownictwo firmy uważało własną działalność za najlepszy standard nowoczesności, świadczy brak zainteresowania koncepcjami Le Corbusiera, który próbował nawiązać z „Bata” współpracę w 1935 roku. Po wykonaniu kilku projektów, między innymi nowego miasta fabrycznego firmy w Hellocourt we Francji, Le Corbusier rozstał się z niedoszłym zleceniodawcą. Firma „Bata” odrzuciła propozycje architekta jako niezgodne z własną filozofią działania, upatrując główną sprzeczność w lansowaniu przez Le Corbusiera zabudowy nowych miast blokami mieszkalnymi, nie zaś pojedynczymi domami. W firmie uznano to za podważenie fundamentalnej zasady: „Mieszkaj samodzielnie, pracuj zespołowo”, a co za tym idzie – całej filozofii socjalnej opieki nad robotnikiem i wspierania propagowanego modelu życia klasy średniej. Bloki kojarzyły się założycielowi firmy, Tomaszowi Bacie, z dehumanizacją mieszkania i rozprzestrzenianiem idei komunistycznych, których był zdecydowanym przeciwnikiem.

Wśród projektów modernizacyjnych należy także wspomnieć polską Gdynię, gdzie w ciągu niespełna dwóch dekad powstał nowoczesny port, obsługujący między innymi żeglugę transatlantycką i studium czterystotysięczne miasto, zabudowane w dużej mierze przez kamienice modernistyczne. Gdynia zasługuje na uwagę również jako narzędzie otwarcia Polski na świat, dosłownie i w przenośni, a co za tym idzie – przełamania traumy rozbiorów i przegranych powstań narodowych oraz jak najbardziej intensywnego wykorzystania możliwości oferowanych przez nowe realia geopolityczne. Otwarcie to oznaczało choćby rozwój turystyki nadmorskiej i zabudowę pasa całego wybrzeża przyznanego Polsce czy projekt uzyskania przez Polskę kolonii zamorskich i rozwoju międzynarodowego handlu, propagowane przez Ligę Morską i Kolonialną od 1930 roku.

Modernistyczna architektura powstawała ponadto na dużą skalę w krajach bałtyckich – na szczególną uwagę zasługuje architektura Tallina i Parnawy w Estonii oraz stolicy niepodległej Litwy – Kowna. W stolicy Rumunii już w 1929 roku Horia Creanga zaprojektował ikonę modernizmu – gmach Rumuńskiego Towarzystwa Ubezpieczeniowego ARO, z kolei w latach 30. Bukareszt

stał się jedną ze stolic europejskiej architektury modernistycznej za sprawą rozbudowy centrum miasta, gdzie powstały przede wszystkim monumentalne bulwary Bratianu i Ionescu.

Zwracając uwagę *pars pro toto* na historię architektury, należy widzieć ją w szerszym wymiarze innych procesów transformacyjnych w regionie, których była w dużej mierze konsekwencją. Warto wspomnieć tylko kilka przykładów, pamiętając, że „Nowa Europa” generalnie musiała zbudować nową infrastrukturę, zwłaszcza transportową, aby powiązać tereny do tej pory należące do innych państw, czego przykładem były zwłaszcza wysiłki polskie, czeskosłowackie, jugosłowiańskie i rumuńskie. Budowa Gdyni była pierwszym przykładem inspirowanych przez polskie państwo modernizacyjnych projektów, z których największe znaczenie uzyskał Centralny Okręg Przemysłowy – nowa sieć miast i fabryk w środkowej Polsce, powstająca od 1938 roku. W Czechosłowacji inwestowano w rozwój nie tylko Rusi Zakarpackiej, ale także Słowacji. Z kolei w Rumunii rozbudowano przemysł naftowy i powiązano z Bukaresztem uzyskany od Węgier Siedmiogród. W Jugosławii należało zintegrować terytorium między Belgradem i Lublaną, zamieszkaną przez różne grupy etniczne i religijne.

O fascynacji możliwościami rozwojowymi, jakie stwarzała „Nowa Europa”, świadczy także działalność takich przedstawicieli awangardy, jak Karel Teige w Czechosłowacji, który, jak potwierdzają to słowa Mircei Eliadego, uważał, że dopiero jego pokolenie dorastające po I wojnie światowej mogło w pełni rozwinąć swoje talenty w nowych realiach politycznych, bez ograniczeń wynikających z konieczności osiągnięcia wyznaczonych przez innych historycznych celów. Zafascynowanie nową epoką i chęć znalezienia w niej dla siebie wyrazistego miejsca inspirowały także czołową postać jugosłowiańskiej awangardy – twórcę koncepcji „bałkańskiego barbarogeniusza” Ljubomira Micića. Wierząc w młodzieńczą moc płynącą z wyzwolonych Bałkanów i słowiańskiego imperium, jakim miała być Jugosławia, Ljubomir Micić podkreślał, że inspiracją dla nowej sztuki i wiary w modernizacyjną bałkańską siłę były dla niego osiągnięcia Nikoli Tesli, genialnego wynalazcy serbskiego pochodzenia. O ile porównanie z Nikołą Teslą było niczym więcej niż tylko zabiegiem retorycznym, o tyle warto zauważyć, że twórcy awangardowi w Europie Środkowo-Wschodniej włączali się we współczesne projekty modernizacyjne, jeśli mieli ku temu okazję. Lewicowy praski architekt Jan Gillar zaprojektował układ urbani-

styczny Mukaczewa na Zakarpaciu, z kolei inny praski funkcjonalista, Jaroslav Fragner, był tam autorem projektu szpitala dziecięcego (1922–1923). W tym samym czasie, w 1923 roku, Władysław Strzeмиński przedstawił suprematystyczny projekt dworca kolejowego w Gdyni. Warto jeszcze wspomnieć, że czołowi artyści węgierskiej awangardy, tacy jak Lajos Kassák, Sándor Bortnyik i Róbert Berény, którzy opuścili Węgry w obawie przed grożącymi im represjami za udział w komunistycznej rewolucji w 1919 roku, po powrocie do kraju na początku lat 30. rozpoczęli intensywną działalność na rynku reklamowym, uważając zresztą plakat za najlepsze dostępne im wtedy medium modernizacji kultury wizualnej współczesnych Węgier⁵.

W wymiarze tych niezwykle dynamicznych i wielowątkowych przemian należy widzieć międzywojenny Lwów. W II Rzeczypospolitej miasto należało do najważniejszych ośrodków nowej architektury, dodatkowo wyróżniało się jako siedziba cenionej Politechniki Lwowskiej i ośrodek kształcenia architektów⁶. We Lwowie za sprawą takich wykładawców, jak zwłaszcza Witold Minikiewicz, a także Zbigniew Wardzała, Tadeusz Wróbel, Władysław Derdacki, Andrzej Frydecki i Tadeusz Teodorowicz-Todorowski – czy nawet zwolennik form historyzujących i klasycyzujących Jan Bagieński – modernizm bardzo szybko zyskał w procesie dydaktycznym pozycję dominującą. Działając nie tylko jako dydaktycy, ale także jako praktycy, architekci ci potrafili nadać miastu nowe modernistyczne oblicze, istniejąca tkanka miejska, zarówno historyczna, jak i z czasów galicyjskich, została zaś znacznie rozbudowana. Warto zwrócić uwagę na kilka wybranych przykładów ilustrujących procesy, dzięki którym modernistyczna architektura mogła wpisać się w historyczną zabudowę, stając się jednocześnie znakiem rozpoznawczym powstających dopiero dzielnic i symbolem nowej epoki w dziejach miasta.

Podobnie jak w wielu innych miastach regionu, także w ścisłym centrum Lwowa, przy ówczesnej ulicy Akademickiej, powstał w 1929 roku budynek biurowy Jonasza Sprechera zaprojektowany przez Ferdynanda Kasslera. Był on

⁵ Szerzej o tym problemie – por. A. Szczerski, *Modernizacje. Sztuka i architektura w nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1939*, Łódź 2010.

⁶ Ю. Богданова, *Архітектура міжвоєнного двадцятиліття (1919–1939)*, [w:] *Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст.*, red. Ю. О. Бірюльов, Видавництво „Центр Європи”, Львів 2008, s. 524–570; R. Cielątkowska, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998.

manifestacyjnym znakiem nowoczesności: jego pozbawione ornamentyki elewacje kontrastowały z sąsiadującą z nim architekturą późnego historyzmu, ośmiopiętrowa bryła wyrastała natomiast ponad zabudowę tej części śródmieścia. Biurowiec Jonasza Sprechera otwierał nowy rozdział w historii architektury Lwowa, dobitnie podkreślając modernizacyjną dynamikę przemian. Podobnie postępowali architekci w wielu miastach Europy Środkowo-Wschodniej, świadomie kontrastując starą zabudowę z nową, o czym może świadczyć między innymi pochodzący z lat 1929–1932 gmach „Feniksa” przy krakowskim Rynku, projektu Adolfa Szyszko-Bohusza, czy siedziba Banku Morawskiego autorstwa Bohuslava Fuchsa i Arnošta Wiesnera w centrum Brna z lat 1928–1930.

Kolejnym fenomenem charakterystycznym dla środkowoeuropejskiego modernizmu było powstawanie dzielnic mieszkaniowych, inspirowanych zarówno ideą „miast ogrodów”, jak i programem funkcjonalistycznych osiedli i jednostek mieszkaniowych. Potrzeba ta wynikała z szybkiego rozwoju wielu miast, do tej pory mających znaczenie marginalne, w nowych realiach politycznych awansujących jednak do roli dużych centrów administracji czy nauki. Zmiany te były szczególnie widoczne w Polsce, gdzie po okresie rozbiorów należało rozwinąć liczne ośrodki miejskie, pozbawione dotąd większego znaczenia w państwach zaborczych. Dotyczyło to między innymi Krakowa, prowincjonalnego ośrodka miejskiego Austro-Węgier, gdzie powstał cały zespół dzielnic na zachód od historycznego centrum, Katowic – zamienionych w centrum administracyjne autonomicznego województwa śląskiego, a także Warszawy, w której powstawały modelowe rozwiązania z zakresu architektury mieszkaniowej, przede wszystkim na Żoliborzu.

We Lwowie zrealizowano wiele analogicznych inwestycji o zróżnicowanym poziomie komfortu – od efektownych osiedli domów przy ulicy Na Bajkach (1926–1928) czy w nowej dzielnicy o nazwie „Nowy Lwów” z początku lat 30., przez jednostki mieszkaniowe projektu Witolda Minkiewicza przy ulicy Stryjskiej, aż do skromnej zabudowy osiedla powstałego w latach 1925–1938 przez Towarzystwo Osiedli Robotniczych. Podobnie jak w innych miastach Polski, znakiem czasów były luksusowe wille oraz kamienice budowane w centrum, między innymi przy ulicach Sykstuskiej i Wuleckiej, autorstwa czołowych lwowskich modernistów: Witolda Minkiewicza, Tadeusza Wróbla, Salomona Keila, Jakóba Menkera czy Stefana Porębowicza.

Warto także podkreślić, że czasy II Rzeczypospolitej oznaczały dla Lwowa rozwój infrastruktury edukacyjnej, zdrowotnej i socjalnej, co wiązało się z dążeniami do cywilizacyjnego rozwoju na większą niż dotąd skalę. Przykłady podobnej działalności na rzecz architektury o celach społecznych można znaleźć między innymi w Estonii, gdzie budowa nowej sieci szkół o modernistycznych formach była narzędziem kształtowania polityki edukacyjnej państwa i wzmocnienia tożsamości narodowej Estończyków. Wobec wrażliwej liczby ludności także we Lwowie zbudowano – przede wszystkim w drugiej połowie lat 30. – liczne nowe szkoły i przedszkola, a także rozbudowano Politechnikę Lwowską. Analogicznie jak w innych państwach regionu, realizacje te często okazywały się pretekstem do propagowania architektury modernistycznej, która pozwalała osiągnąć nowatorskie cele edukacyjne, jakie sobie stawiano, a także zapewnić uczniom higieniczne i praktyczne warunki do nauki. Działania te były finansowane zarówno przez władze miejskie, jak i przez organizacje społeczne, związki wyznaniowe i prywatnych darczyńców. Nowością była troska o szybki rozwój budownictwa sportowego, dzięki czemu międzywojenne miasto wzbogaciło się między innymi o duży zespół basenów, w tym obszerne kąpielisko „Żelazna Woda” z lat 1934–1938 (Adam Kozakiewicz, Leopold Karasiński). Za wyjątkowe osiągnięcie należy uznać Sanatorium Gruźlicze Kasy Chorych przy ulicy Kurkowej, którego monumentalny pięciopiętrowy gmach, wzniesiony w latach 1927–1929 według projektu Adolfa Kamieniobrodzkiego, utrzymano w prostych funkcjonalistycznych formach.

Modernistyczny Lwów stał się także ważnym ośrodkiem gospodarczym, czego architektonicznym wyrazem była rozbudowa terenów targowych, na których w latach 1921–1939 odbywały się corocznie międzynarodowe Targi Wschodnie. Znalazły się one wśród najważniejszych imprez targowych w II Rzeczypospolitej, stawiając sobie za cel rozwinięcie handlu i innych kontaktów gospodarczych między przedsiębiorcami polskimi i zagranicznymi, w tym z krajów „Nowej Europy”, które w regionie lwowskim graniczyły z Polską, a więc z Czechosłowacją i Rumunią, ale także Austrią, Niemcami i Jugosławią. W całej historii targów uczestniczyły w nich łącznie 23 państwa. Powierzchnia terenów targowych w parku Stryjskim, wykorzystywana wcześniej między innymi do organizacji Powszechnej Wystawy Krajowej w 1894 roku, z inicjatywy rządu została znacznie powiększona do 220 tysięcy metrów kwadrato-

wych. Dodano również niezbędną infrastrukturę komunikacyjną (linie telefoniczne, gaz, linię tramwajową, bocznicę kolejową) i zabudowano stu trzydziestoma stałymi pawilonami wystawieniowymi, fundowanymi przez poszczególne przedsiębiorstwa, instytucje państwowe i miejskie. Zaprojektowali je najważniejsi architekci lwowscy, w tym Jan Bagiński, Eugeniusz Czerwiński czy Tadeusz Wróbel. Pawilony ilustrowały ewolucyjne zmiany w lwowskiej architekturze – od stylu dworcowego, przez *art déco*, po nowatorski modernizm. We Lwowie spotykali się producenci maszyn, środków transportu, włókiennictwa, wyrobów metalowych oraz przedstawiciele przemysłu spożywczego i chemicznego, a więc dziedzin stanowiących o rozwoju nowoczesnej gospodarki.

Starania o rozwój miast jako ośrodków międzynarodowego handlu także wynikały z przemian w Europie Środkowo-Wschodniej i dążenia do gospodarczej prosperity, będącej warunkiem awansu cywilizacyjnego, w konsekwencji zaś – utrzymania suwerenności przez nowe państwa. W podobnej jak Lwów sytuacji znalazły się również inne miasta w Polsce, w tym Wilno, gdzie na wzór Targów Wschodnich organizowano w latach 1928–1939 Targi Północne, ukierunkowane na rozwój kontaktów z krajami wokół Morza Bałtyckiego. Analogię dla Lwowa mogą ponadto stanowić tereny targowe w czeskosłowackim Brnie, rozbudowane na skalę jeszcze większą niż lwowska, gdzie od 1928 roku organizowano międzynarodowe targi, także w pawilonach utrzymanych w formach modernistycznych, często o radykalnie nowoczesnym charakterze, autorstwa czołowych brneńskich funkcjonalistów, jak Bohumír František i Antonín Čermák.

Modernistyczny Lwów zajmował istotne miejsce na mapie nie tylko Polski, ale także całej „Nowej Europy”, i powinien być zaliczony do najważniejszych ośrodków nowej architektury w regionie. We Lwowie zrealizowano wiele wybitnych dzieł modernizmu, które jednocześnie harmonijnie wpisały się w istniejącą strukturę miasta i wyznaczyły kierunki rozwoju na przyszłość. Podkreślając nowy początek, architektura unikała jednak radykalizmu awangardy czy totalitarnych pomysłów całościowej przebudowy lub zniszczenia tego, co zastane. Nowe formy i technologie wykorzystywano w taki sposób, aby architektoniczna nowoczesność stała się częścią lwowskiego *genius loci*, dawała nowy impuls rozwojowy, ale nie była skierowana przeciw tradycji miasta o wielowiekowej historii. Nieprzypadkowo kamienica Jonasza Sprechera, mimo swojej skali, znakomicie dopełniała urbanistykę centrum, w dzielnicach

mieszkaniowych dominowały modernistyczne kamienice, a nie bloki, z kolei nowe parki, centra sportowe i handlowe lokowano tak, aby akcentowały terytorialny rozwój miasta, nie powstając kosztem istniejącej zabudowy. Specyficznym przykładem takiej syntezy jest architektura lwowskich kościołów, w której formy modernistyczne łączyły się z elementami stylów historycznych, jak np. w wypadku najważniejszej realizacji z okresu II Rzeczypospolitej – kościoła Matki Bożej Ostrobramskiej projektu Tadeusza Obmińskiego (1931–1934).

Pod koniec lat 30. zgoda na nową architekturę była już powszechna, dzięki czemu w niektórych realizacjach, takich jak Dom Pracowników Gminy miasta Lwowa z kinoteatrem „Światowid” (Tadeusz Wróbel, Leopold Karasiński, 1933–1938) czy Miejskie Zakłady Elektryczne (Tadeusz Wróbel, 1935–1936), zaczęto stosować rozwiązania bardziej nowatorskie, oparte na syntezie prostych, kubicznych form, wciąż jednak wpisując je w specyfikę miasta i ewolucyjny charakter jego zmian. Lwów pozostał więc wierny swojej interpretacji modernizmu, unikając popularnego w tych latach w Polsce i Europie klasycyzującego monumentalizmu.

Lata II Rzeczypospolitej przyniosły miastu Lwów nowe możliwości rozwojowe, które zostały konsekwentnie wykorzystane na rzecz budowy nowoczesnego miasta o ważnej pozycji w kraju i w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Przede wszystkim stworzono tutaj ramy do funkcjonowania złożonego organizmu miejskiego i codziennego życia mieszkańców, dzięki którym mogły istnieć tak różne instytucje i stowarzyszenia, jak grupa „Artes”, lwowscy fotograficy, projektanci plakatów, twórcy lwowskiej szkoły matematycznej, środowiska uniwersyteckie i politechniczne, filmowcy, radiowcy i inni, stanowiący o dynamice nowoczesnego miasta.

* * *

Pod datą 24 czerwca 1937 roku kroniki nie zanotowały żadnego ważnego wydarzenia w historii Lwowa, ale tego dnia nastąpiły tysiące zdarzeń w życiu jego mieszkańców, mniej lub bardziej dla nich istotnych. To one stanowiły o codzienności nowego Lwowa. Z perspektywy pojedynczego dnia najlepiej widać, że Lwów żył nowoczesnością na co dzień i była ona zwyczajnym doświadczeniem, które przyjmowano i akceptowano. Jak donosiły gazety, w tym dniu słońce weszło o godzinie trzeciej piętnaście, zaszło o dwudziestą jeden, w trakcie prac budowlanych przy ulicy Gródeckiej spadł z rusztowania murarz, którego pogo-

towie ratunkowe odwiozło do szpitala, w Teatrze Wielkim wystawiono spektakl *Biała dama*, w kilkunastu kinach odbyły się seanse filmowe, w radiu nadawano felieton Wilhelma Raorta *W góry, w góry miły bracie*, odczyt o Biskupinie Józefy Vogelówniej oraz życzenia dla Janeczek, Jasiów i Janków, a w ramach Seminarium Matematycznego na Uniwersytecie Lwowskim doktor Stanisław Ulam przedstawił sprawozdanie z pobytu naukowego w Stanach Zjednoczonych⁷. W prywatnych kalendarzach i wspomnieniach zapisano z pewnością wiele innych, jeszcze ważniejszych wydarzeń.

BIBLIOGRAFIA

„Lwów w Cyfrach. Miesięcznik statystyczny” – czasopismo wydawane w latach 1906–1939 przez Miejskie Biuro Statystyczne we Lwowie.

⁷ *Wiadomości Bieżące 24 czerwca*, „Gazeta Lwowska”, 25 czerwca 1937, nr 140, s. 2. Por. także: A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012.

Berend Ivan T., *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*, Berkeley–Los Angeles–London 1998.
Biedrzycka Agnieszka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012.
Cielątkowska Romana, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998.
Harasimiuk Krystyna, *Z historii koncepcji geopolitycznych dotyczących Europy Środkowej*, „Annales UMCS”, sec. B, vol. 57, 2002, s. 21–37.
Lwów: miasto, architektura, modernizm, red. Bohdan Cherkes, Andrzej Szczerski, Wrocław 2016.
Romer Eugeniusz, *Polska. Ziemia i państwo*, Kraków 1917.
Szczerski Andrzej, *Modernizacje. Sztuka i architektura w nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej 1918–1939*, Łódź 2010.
Wiadomości bieżące 24 czerwca, „Gazeta Lwowska”, 25 czerwca 1937, nr 140, s. 2.

Богданова Юлія, *Архітектура міжвоєнного двадцятиліття (1919–1939)*, [w:] *Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст.*, red. Ю. О. Бірюльов, Видавництво „Центр Європи”, Львів 2008, s. 524–570.

STRESZCZENIE

Artykuł jest poświęcony tendencjom modernizacyjnym we Lwowie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Podejmuje refleksję nad przemianami Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym, pokazując samodzielną interpretację nowoczesnych wzorców w architekturze, urbanistyce i gospodarce regionu. Procesy modernizacyjne różnicowały geografie europejską, przejawiając się z różnym natężeniem w Brnie, Pradze, Gdyni, Kownie. Na tym tle Lwów stanowi wyrazisty przykład dynamicznego rozwoju metropolii środkowoeuropejskiej.

Autor analizuje szczególne osiągnięcia architektoniczne we Lwowie, od projektu biurowca poprzez oryginalną koncepcję osiedli mieszkaniowych, realizujące wizję „miasta ogrodu” i założeń funkcjonalistycznych.

Czasy II Rzeczypospolitej oznaczały dla Lwowa również rozwój infrastruktury edukacyjnej, zdrowotnej i społecznej, co wiązało się z dążeniami do cywilizacyjnego rozwoju na większą niż dotąd skalę.

Modernistyczny Lwów zajmował istotne miejsce na mapie nie tylko Polski, ale także całej „Nowej Europy”, i powinien być zaliczony do najważniejszych ośrodków nowej architektury w regionie. We Lwowie zrealizowano wiele wybitnych dzieł modernizmu, które jednocześnie harmonijnie wpisały się w istniejącą strukturę miasta i wyznaczyły kierunki rozwoju na przyszłość.

Słowa kluczowe: architektura modernistyczna, urbanistyka, „miasto ogród”, osiedla funkcjonalistyczne, nowoczesne miasto, nowoczesny przemysł

SUMMARY

The article focuses on modernisation trends in Lviv after restoration of the Polish independence. The author reflects on the changes in Central and Eastern Europe in the interwar period, showing an independent interpretation of modern patterns in architecture, urban planning and the economy of the region. Modernisation processes differentiated European geography, manifesting themselves with various intensity in Brno, Prague, Gdynia and Kaunas. In this context, Lviv is a clear example of the dynamic development of a Central and Eastern Europe metropolis.

The author analyses particular architectural achievements in Lviv, from the design of an office building up to the original concept of residential areas, implementing the vision of the “garden city” and functionalist assumptions. For Lviv, the times of the

Second Polish Republic meant, as well, the development of educational, health and social infrastructure, which was related to the efforts of conducting the civilisational development on a larger scale than before.

The modernist Lviv occupied an important place on the map of not only Poland, but also of the entire “New Europe”, and should be included among the most important centres of new architecture in the region. Many outstanding works of modernism were realised in Lviv, which at the same time harmoniously fit into the existing structure of the city and set the directions of development for the future.

Key words: modernist architecture, urban planning, “garden city”, functionalist districts, modern city, modern industry